

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

Hans Isaksson, *Werner Aspenström*. Natur och Kultur. Stockholm 2003.

I en tid då de stora förlagen i Sverige ogärna befattar sig med litteraturvetenskap är Natur och Kulturs serie "Litterära profiler" ett fräscht undantag. Tonvikten i dessa porträtt av enskilda författarskap – för närvarande ett tjugotal – vilar på svenskspråkig litteratur från och med det moderna genombrottet, men dels Bellman, Stagnelius och Fredrika Bremer, dels Ibsen, Hemingway och Beckett sörjer för breddning i tid och rum. Som dessa namn antyder är serien och dess huvudredaktör Björn Håkanson uppenbarligen mera inriktade på att plocka russin ur kakan än på att följa någon skönjbar princip för urvalet.

Den valda stilnivån i serien kan betecknas som avancerad populärvetenskap, i somliga fall med inslag av en tesdrivning som strävar efter att inte bara återge utan också markant utvidga kunskapsmassan i ämnet. Av detta har Hans Isaksson, som nu har engagerats för en volym om Werner Aspenström, god erfarenhet från förr. Innan han gav sig in på förlagsbanan behandlade han nämligen Lars Gyllensten inte bara i en förträfflig doktorsavhandling (1974) utan också i en *Twayne's World Authors*-bok (1978). Den sistnämnda kombinerade den halvpopulära amerikanska seriens presentationskoncept med avhandlingens tes att Gyllenstens dittillsvarande författarskap pendlade mellan "hängivenhet" och "distans".

Den nya boken om Aspenström har naturligtvis ingen förlaga utan är från början skriven i ett populärvetenskapligt format. Det innebär i detta fall bland annat att noter saknas och andra former av hänvisningar sällan förekommer (även om en avslutande resonerande bibliografi förtecknar forskningen i huvuddrag). Av viktiga längre studier av Aspenström får sålunda Nina Burtons avhandling (1984) och Ingemar Algulins avsnitt i boken om den orfiska reträtten (1977) var sin korta och allmänt hållna rezens, medan Håkan Attius *Eстетik och moral. En studie i den unge Werner Aspenströms författarskap* (1982) inte alls nämns i texten trots att denna ofta handlar om estetik och moral. I populärvetenskap skall längre inomvetenskapliga dialoger naturligtvis undvikas, men när avgränsningen drivs så här långt riskerar man förluster i substans och inspiration.

Populärt läsarvänligt skall det väl därtill föreställa att för det mesta utelämnas publiceringsår för Aspenströms böcker i den löpande texten. Jag

finner det tvärtom besvärligt; gång på gång får jag bläddra till den avslutande verkförteckningen för att det i textens sammanhang verkar nödvändigt att få veta inte bara *vad* Aspenström skrev utan också *när*.

Dessa klagomål motvägs dock av att Isaksson skickligt träffar det rätta populärvetenskapliga tonfallet. Framställningen är lättflytande utan att vara ytlig och den undviker lättköpta poänger av biografisk eller politiskt korrekt natur. Citat och referat är genomgående utförliga – man tycker sig ofta läsa lika mycket Aspenström som Isaksson. Detta är utan tvekan en fördel i alla försök att fullfölja den svåra populärvetenskapliga missionen: att nå den publik som gärna läser kvalificerad skönlitteratur men mindre gärna läser litteraturvetenskap.

Isakssons bok har en särskild betydelse som den första som i princip behandlar Aspenströms hela författarskap. Därvid vilar tonvikten på poesin och också prosan beaktas genomgående. Aspenströms stora produktion av teaterstycken – publicerad i hela fem samlingsvolymerna från 1959 till 1985 – ägnas däremot mindre än 5 % av textmassan (127–39 och flyktigt annorstädes). Även här kommer den alltså i skymundan – trots att just detta förhållande beklagas i boken (251–52).

Sammantaget är det fråga om närmare ett fyrtiotal volymer som vad originalutgåvor beträffar omspänner den respektingivande tidsrymden 1943–97. Det finns inget patentrecept för hur en bokdisposition i sådana fall skall hantera kontinuitet och förändring, kronologi versus återkommande tematik. Isaksson menar att det "efter 40-talet inte äger rum några dramatiska förändringar i Aspenströms författarskap" och avstår därför från en regelrätt kronologisk framställning. I stället inriktar han sig på "åtta olika spår" in i *oeuvre*t (8).

Beskrivna i starkt sammandrag är dessa: platsens poesi; Aspenström och fyrtiotalismen; Aspenströms samhällskritiska hållning; hans lärodikter; hans intresse för icke mänskliga varelser; hans drömdiktning; stråket av melankoli i hans författarskap; och slutligen Ikarosmotivet och "konsten att stanna". Det är som synes en osystematisk och heterogen samling av motivkretsar och livsåskådningsaspekter, men som sådan ganska aspenströmsk. I en studie av detta författarskap, som ofta tillåter sig mångfald och motsägelser och ibland uttryckligen hyllar sådana kvaliteter, vore ett mer hierarkiskt organiserat grepp antagligen prokrusteanskt.

Därtill lyckas Isaksson i sin disposition i någon mån äta kakan och ha den kvar, i och med att de tre första kapitlen trots allt får en viss kronologisk inriktning. Det första behandlar alldeles särskilt prosaboken *Bäcken* (första utgåva 1958), men då denna och andra i detta kapitel anförda texter mest handlar om Aspenströms uppväxt i Torrbo i södra Dalarna har också Isakssons bok börjat i början. Kronologiskt följdriktigt skildras sedan i nästa kapitel Aspenströms första litterära period, fyrtiotalismen, liksom hans uppbrott från den under femtiotalet. Och linjen fortsätter i det tredje kapitlet om samhällskritiken eftersom denna har sin tyngdpunkt i Aspenströms sextio- och sjuttioal. Den rena tidsföljden belyses sedan avslutningsvis i en resonerande kronologi (287–91) som – liksom hela studien – på ett mönstergillt vis kombinerar nyttig information med diskretion beträffande privatpersonen Aspenström.

Jag menar alltså att Isakssons tillvägagångssätt i stort sett fungerar väl och de åtta ”spår” han har valt är utan tvekan värda sina respektive mässatser. Å andra sidan spänner han bågen lite för högt när han ser sig tvungen att motivera sitt icke-kronologiska grepp med påståendet att inga ”dramatiska förändringar” äger rum efter fyrtiotalet i Aspenströms författarskap. Dennes orfiska reträtt är i mitt tycke trots allt en rätt avgörande förändring, särskilt som Aspenström kan sägas driva denna reträtt längre än de flesta med sin från slutet av femtiotalet nästan programmatiska inriktning på det konkreta, ”låga”, vardagsnära i motiv och diktion. Isaksson påpekar visserligen några inslag av konkretion i den mer abstrakta och symbolorienterade fyrtiotalsdiktningen, men får också lov att framhäva Aspenströms ”väg bort från de 40-talistiska positionerna” (58) och en ”inövning i verklighet” som hos Aspenström medför ”en alltmer tydlig rörelse bort från det 40-talistiska symbolspråket” (60). Vi får till och med höra att ett enkätsvar som Aspenström formulerar 1987 mycket tydligt uppvisar ”det förhållningssätt till omvärlden som han utvecklar när han lämnar 40-talet bakom sig – och förändringen är inte liten” (68). Allt detta är helt riktigt men knappast i linje med den inledande deklARATIONEN om att dramatiska förändringar saknas.

I samband med sådana metamorfoser i författarskapet uppstår också frågan om Aspenströms förhållande till samtida litterära strömningar. I Isakssons inriktning på författarskapet har ”ett litteraturhistoriskt perspektiv fått komma i an-

dra hand” (9). Det är i och för sig fullt försvarligt och, som han själv påpekar, vidgas den rena koncentrationen på författarskapet genom att ett allmänt hållet slutkapitel bland annat jämför Aspenström med Harry Martinson, Tomas Tranströmer respektive Bengt Emil Johnson. Därtill är det naturligtvis omöjligt att inte då och då komma in på litterära strömningar, men i det sammanhanget vill Isaksson ogärna vidkännas de i mitt tycke klara paralleller som kan iakttas och som han också själv observerar. Han ser det fyrtiotalistiska i *Skricket och tystnaden* (1946) och i *Snölegend* (1949): ”I åtskilliga dikter finns teman som brukas anges som centrala för 40-talisterna: ångesten, vanmakten, illusionslösheten, fruktan för ett nytt krig, främlingskapet, pessimismen, protesten. Och även tonfallen går ofta igen.” (43–44) Men Isaksson vill ändå framhäva att även ”när Aspenström är som mest 40-talistisk söker han sig fram på sina egna vägar” (51). Ett argument för detta vore att en del av det abstrakta och allmängiltiga i dikterna återgår på ”en personlig erfarenhetsmassa som egentligen inte har mycket med tidsläget att göra” (50). Men man kan genmäla att det faktum att Aspenström har transponerat sina erfarenheter in i en mera abstrakt symbolisk och allmängiltig form snarare visar hur starkt inriktad han var på sådana fyrtiotalistiska kvaliteter. Denna tidstypiska utformning av dikterna förändras inte av att vi till exempel långt senare – i *Israpport* (1997) – tillhandahålls den separata informationen att dikten ”Det finns i de sovandes ansikten” i *Snölegend* går tillbaka på en dröm som Aspenström hade i sin tidiga ungdom (51).

Något liknande gäller skildringen av Aspenströms uppbrott från fyrtiotalismen. Isaksson vet mycket väl att denna i hög grad ligger i tiden: ”även de andra 40-talisterna orienterar om sig, och under 50-talet debuterar en rad nya författare som uttalat vänder sig mot 40-talisterna.” Citatet fortsätter dock: ”Men hos Aspenström är sökandet särskilt synligt och tydligt, och troligen också mer krävande och genomgripande” (58). Detta låter sig kanske sägas men det garanterar inte i sig den individuella originalitet som Isaksson senare hävdar. Han understryker nämligen att Aspenström i förhållande till tidsströmningarna var ”en författare som i ovanligt hög grad gick sina egna vägar. Efter det intensiva litterära 40-talet undvek han nogsamt alla litterära grupperingar och program” (279). Det senare är riktigt i sträng koterimering, men det hindrar inte att Aspen-

ström i det stora hela följer tidsströmningarna: han är fyrtialist under det litterära fyrtioalet, reagerar mot det då andra gör det på femtioalet (och inte som en av de första) och hans mera öppet samhällskritiska diktning blommar upp under det samhällskritiska sextio- och sjuttioalet. Härmed inte sagt att Aspenström saknar en personlig profil. Man kan till exempel konstatera att hans femtialistiska reaktion mot fyrtioalets pessimism inte är ”nyromantisk” utan i hög grad är saklig och baserad på vardagsförnuftets balanserade bedömning av tillvarons mörka och ljusa sidor. Men hans egenart belyses bäst om man först oförblommerat markerar det som han har gemensamt med sitt tidsammanhang.

Vad denna egenart beträffar ligger en huvudpunkt i Isakssons uppfattning väl i linje med tidigare bedömningar: han framhäver gärna och inte sällan med uppenbart gillande det konkreta, vardagsnära och ”låga” i Aspenströms motivval och diktning. I samband med det supplerar han ibland analysen med biografisk information som visar att Aspenström minsann hade upplevt det han skriver om, antingen i verkligheten eller i en av sina många skriffästa drömmar. Isaksson understryker också inslag av hoppfullhet och humor i Aspenströms ofta mörka syn på världen. Detta sammanfattar han i den träffande iakttagelsen att Aspenström i sitt författarskap är en melankoliker, men en som bjuder ”ett närmast livslångt motstånd mot melankolin” (201).

Den mest tankeväckande betoningen framträder i det avslutande allmänna kapitlet där Isaksson beskriver ”en både negativ och konstruktiv dialektik” hos Aspenström: ”han reserverar sig och tar tillbaka, byter fot och ser på saken från ett annat håll, det argument han just utvecklat får föda ett annat” (270). Hans diktning förevisar ofta tes och antites men ”ingen syntes, inget försök att smälta samman det oförenliga, att harmoniera eller släta över” (273). Det är en värdefull iakttagelse. Det är också en tankemodell som Isaksson på sätt och vis fortsätter från sin studie av Gyllenstens dialektik, men som definitivt har fog för sig även i fallet Aspenström.

Isaksson påpekar själv i all korthet parallellen till Gyllensten (270) och man kunde tillägga att Karl Vennberg också arbetade med denna typ av dialektik. Det senare känner vi från Anders Johanssons Vennbergavhandling *Poesins negativitet* (2000), och om vi kombinerar den med Isakssons böcker om Gyllensten respektive Aspenström framträder ett

intressant litteraturhistoriskt mönster hos tre viktiga och ursprungligen i fyrtioalet förankrade författare: de går vidare i sitt författarskap i en ofullbordad dialektik mellan motsatser och kontraster som inte mynnar ut i någon syntes. Det är inte svårt att se vad de vinner på detta. Å ena sidan kan de bevara en fyrtialistisk skepsis mot färdiga och genom tids skeenden överspelade tankemodeller då de sällan slutgiltigt binder sig vid en enskild position. Å andra sidan får de friheten att lämna den skeptiska negativismen och gestalta också annorlunda, till exempel ljusare stämningar utan att förfalla till ett falskt idylliserande – dessa stämningar bryts ju mot det kärva och mörka. Ibland sker det i samma bok, ibland (och särskilt hos Gyllensten) i den föregående eller efterföljande boken i författarskapet. Det blir en uppgift för kommande forskning att utreda i vilken mån andra samtida författarskap har del i detta mönster. I samband med det kan man också ta upp frågan om hur mönstret samspelar med den ”tredje ståndpunkten”, som på politikens område inför en trepartsdialektik utan strävan efter egentlig syntes.

Genom att på detta sätt tänka vidare från Hans Isakssons bok vill jag framhäva att den på många sätt är givande och intresseväckande; de reservationer som jag har fått lov att anmäla är inte av grundläggande natur. Isaksson är en pålitlig ciceron som kombinerar känsliga närläsningar av citerade passager med god överblick över motivstråk i hela författarskapet. Om den på senare tid något tynande Aspenströmforskningen tar sig igen kommer den att ha åtskilligt att hämta i en bok som både litteraturvetare och andra läsare kan ha glädje av.

Torsten Pettersson

Torsten Rönnerstrand, *Varje problem ropar på sitt eget språk*. Om Tomas Tranströmer och språkdebatten (Karlstad University Studies 2003:20). Karlstad University Press. Karlstad 2003.

Forskningen kring Tomas Tranströmers författarskap flödar tämligen ymnigt redan under hans livstid. Ramarna sattes av Kjell Espmark med *Resans formler. En studie i Tomas Tranströmers poesi* redan 1983, unik inte bara genom sina diktanalyser och sin fokusering av Tranströmers ”poetiska universum” betraktat mot bakgrund av den internationella modernistiska traditionen, utan också därigenom att forskaren hade tillgång såväl till